

THE ROLE OF PHILOSOPHICAL VIEWS ONE OF MUHAMMAD KHOREZMI IN THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF SOCIETY

Nargiz Khudaykulova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (PhD) in History
Urgench Branch TMA
Urgench, Uzbekistan*

ABOUT ARTICLE

Key words: compassion, self-discipline, moral life, contemplation, Sufi and Islamic teachings, purification and divinity, extremism and intolerance, principle, Sufism, “Yassaviya”, “Kubroviya” and “Naqshbandiya”, kalandar (hermit).

Received: 27.02.25

Accepted: 01.03.25

Published: 03.03.25

Abstract: The article presents the idea that Odina Muhammad Khorezmi, the leader of Sufism who occupied a special place in the history of spirituality in Central Asia, had a profound influence on the development of Sufi science and its inseparable connection with the values of society. The teachings of Odina Muhammad Khorezmi originated in the global context of spiritual enlightenment, the ideology is characterized by a desire for moral unity and harmony.

ODINA MUHAMMAD XORAZMIY FALSAFIY QARASHLARINING JAMIYAT MA'NAVYI RIVOJIDAGI O'RNI

Nargiz Xudaykulova

*dotsent, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
TTA Urganch filiali
Urganch, O'zbekiston*

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Mehr-oqibat, o'z-o'zini tarbiyalash, axloqiy hayot, tafakkur, so'fiylik va islom ta'limoti, poklanish va ilohiylik, ekstremizm va murosasizlik, tamoyil, so'fiylik, “Yassaviya”, “Kubroviya” va “Naqshbandiya”, qalandar.

Annotatsiya: Maqolada O'rta Osiyo ma'naviyat tarixida o'ziga hos o'ringa ega bo'lgan tasavvuf namoyandasi Odina Muhammad Xorazmiyning tasavvuf ilmi rivojiga va uning jamiyat qadriyatlar bilan uzviy bog'lanishiga chuqur ta'sir ko'rsatganligi to'g'risidagi fikrlar bayon etilgan. Odina Muhammad Xorazmiy ta'limoti ma'naviy ma'rifatning global sharoitida vujudga kelgan bo'lib, axloqiy birlik va jamoaviy uyg'unlikka intilish bilan tavsiflanadi.

РОЛЬ ФИЛОСОФСКИХ ВОЗЗРЕНИЙ ОДИНА МУХАММЕДА ХОРЕЗМИ В ДУХОВНОМ РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Наргиз Худайкулова

Доцент, доктор философии (PhD) по истории

Ургенчского филиала ТМА

Ургенч, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: сострадание, самодисциплина, нравственная жизнь, созерцание, учение ислама и суфизма, очищение и божественность, экстремизм и нетерпимость, принцип, суфизм, “Ясавия”, “Кубровия” и “Накшбандия”, каландар (отшельник).

Аннотация: В статье излагается мысль о том, что Одина Мухаммад Хорезми, деятель суфизма, занимавшая особое место в истории духовности Средней Азии, оказала глубокое влияние на развитие суфизма, ее неразрывную связь с ценностями общества. Учения Одина Мухаммеда Хорезми возникла в глобальном контексте духовного просвещения, идеология характеризуется стремлением к нравственному единству и гармонии.

KIRISH. Oʻrta Osiyo maʼnaviyat manzarasining koʻzga koʻringan namoyandasi Odina Muhammad Xorazmiy tasavvufning rivojiga, uning jamiyat qadriyatlari bilan uzviy bogʻlanishiga chuqur taʼsir koʻrsatgan. Uning taʼlimoti maʼnaviy maʼrifatning muhim davrida paydo boʻlib, tez rivojlanayotgan madaniy kontekstda axloqiy yaxlitlik va jamoaviy uygʻunlikka intilish bilan tavsiflanadi. Bugungi kunda Odina Muhammad Xorazmiy gʻoyalari zamonaviy jamiyatda maʼnaviy taraqqiyotning oʻziga xos xususiyatlarini anglash uchun zarur, chunki ularda mehr-oqibat, oʻz-oʻzini tarbiyalash, axloqiy hayotga cheksiz sodiqlik tamoyillari mujassam. Allomaning maʼnaviy donolikka bogʻlangan holda zamonaviylik murakkabliklarini yechish yoʻlda shaxslar uchun yoʻnaltiruvchi asos boʻlib xizmat qilganini oʻrganadi. Uning taʼlimotining oʻziga xos tomonlarini oʻrganib chiqib, biz oʻzgaruvchan dunyo qiyinchiliklari sharoitida shaxsiy oʻsish va jamoaviy chidamlilik uchun soʻfiylik tafakkurining kengroq taʼsirlari haqida qimmatli tushunchalarga ega boʻlishimiz mumkin.

MUZOKARA. Odina Muhammad Xorazmiyning maʼnaviy tafakkurga qoʻshgan hissalarini teran va serqirra boʻlib, uning soʻfiylik va islom taʼlimoti tamoyillariga sodiqligini koʻrsatadi. Odina Muhammad Xorazmiy botiniy poklanish va ilohiylik bilan bevosita bogʻlanishning ahamiyatini taʼkidlab, soʻfiylik falsafasining moddiy chalgʻitishlardan oshib, maʼnaviy maʼrifatga eʼtibor qaratishga intilayotgan keng doirasiga mos kelishini taʼkidlagan. Uning ijodi turli kontekstlarda namoyon boʻladi, masalan, “Miftoh ul-asror” [1, 352] (sirlar kaliti), “Mirʼot ul-obidiyn” [2, 80] (obid insonlar koʻzgusi), “Tavbat ut-toibin” (Tavba qiluvchilarning tavbasi) va “Javohir us-sanoyi” (hunar javohirlari) asarlarini tadqiq qilish orqali allomaning maʼnaviy merosini chuqurroq anglab yetish mumkin. Allomaning tasavvufiy qarashlarida inson

ma'naviyatini o'zimizdan buyukroq narsa bilan bog'lanishning yo'lidir deb hamda u hayotimizda ma'no, maqsad va qulaylikning kuchli manbai bo'lishi mumkinligini anglatishga qaratilgan.

Shu bois tasavvufning tarixiy taraqqiyoti, nazariy jihatlarini o'rganish barobarida, yirik shayxlar, avliyolar faoliyatini o'rganish ham muhim hisoblanadi. Voqean, nazariy qarashlarning o'zi ham shayxlarning so'zi va holatlari, asarlari, nasixatlari, ular haqidagi xotiralar va hikoyatlari o'rganish zahirida umumlashtirilgan [3, 3]

Shunday qilib, Odina Muhammad Xorazmiy merosi jamiyat hamjihatligi va dinlararo muloqotni rivojlantirish bo'yicha joriy tashabbuslarni ilhomlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Uning ta'siri bilan Markaziy Osiyo jamiyatlari ma'naviyati boyib boradi, bu so'fiylik an'alarining zamonaviy muammolarni hal qilishda doimiy dolzarbligini aks ettiradi.

Jamiyatdagi ma'naviy taraqqiyotning ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi, chunki u axloqiy yaxlitlik va jamoa totuvligi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Odina Muhammad Xorazmiy kabi nufuzli siymolar ta'limotiga chuqur singib ketgan ma'naviy yuksalish kishilarda mehr-oqibat, kamtarlik, boshqalarga xizmat qilish kabi fazilatlarni tarbiyalashga undaydi. Ushbu o'zgarish ko'proq axloqiy jamiyatga olib kelishi mumkin, bu erda shaxslar xudbin istaklardan ko'ra jamoaviy farovonlikni birinchi o'ringa qo'yadilar, dinlararo totuvlik va hamkorlikni rivojlantiradilar. Zamonaviy ilmiy ishlarda ta'kidlanganidek, so'fiylik, xususan, O'zbekiston kabi hududlarda ekstremizm va murosasizlikka qarshi kurashuvchi qadriyatlarni targ'ib etib, milliy o'ziga xoslik va ijtimoiy hamjihatlikni boyitadi. Bundan tashqari, ma'naviy an'alar moddiy va ma'naviy intilishlar o'rtasidagi muvozanatni targ'ib qiladi, ma'naviy o'sishga intilish jamiyat me'yorlaridan ustun turadi va haqiqiy amalga oshirishga yordam beradi, degan g'oyaga mos keladi.

Ushbu ko'p qirrali yondashuv shaxslarni ichki nizolarni boshqarishga undaydi va ijtimoiy ro'llarda haqiqiylikka olib keladi, natijada jamoalarning yaxlit rivojlanishiga yordam beradi.

Odina Muhammad Xorazmiy tasavvufiy qarashlarida insonning insoniylik mohiyatini ochib berishga harakat qilgan.

Najmiddin Komilovning "Tasavvuf" nomli kitobining to'qqizinchi bobi "mohiyat – inson uchun kurash" deb nomlanib, unda insonning nima ekanligi ya'ni mohiyati, u bosib o'tgan moddiy va ma'naviy taraqqiyot bosqichlarini chuqur anglab olish turli fanlarda asosiy muammolarni tashkil etib kelgan falsafa va tasavvuf ilmlarida inson markaziy muammo sifatida o'rganilgan [4, 565].

Tadqiqotdan asosiy maqsad, Odina Muhammad Xorazmiy g'oyalarining jamiyatdagi ma'naviy taraqqiyotning keng doirasi doirasida namoyon bo'lishini tanqidiy baholab, ularning xususiyatlari va o'ziga xos tomonlarini yoritib berishdan iborat. Odina Muhammad Xorazmiy

ta'limoti va zamonaviy jamiyat qadriyatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganib, bu g'oyalarning so'fiylik an'analari bilan qanday uyg'unligini va muayyan madaniy doiralarda axloqiy va axloqiy o'sishga hissa qo'shishini ko'rsatishga qaratilgan.

Odina Muhammad Xorazmiy g'oyalari bilan bog'liq tarixiy kontekst ularning jamiyat ma'naviy rivojiga ta'sirini tushunishda, ayniqsa, Markaziy Osiyoda muhim ahamiyatga ega. Ma'naviy uyg'unish va Xiva xonligidagi ijtimoiy-siyosiy beqarorlik va uning barham topgan davrda vujudga kelganligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Eshon ta'limoti axloqiy va ma'naviy yo'l-yo'riq izlayotgan jamoalarda chuqur aks-sado bergan islomiy tafakkur va mahalliy madaniy an'analarning sintezini aks ettiradi [9, 70].

Odina Muhammad Xorazmiy hayoti davomida O'rta Osiyoning ijtimoiy-siyosiy manzarasi islom tafakkuri va mahalliy boshqaruvning o'zaro uyg'unligi bilan ajralib turdi, bu dinamika so'fiylik g'oyalarining paydo bo'lishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Uning g'oyalari tasavvuf tariqatlari, xususan, "Yassaviya", "Kubroviya" va "Naqshbandiya" tamoyillari bilan jaranglab, o'sha davrdagi ijtimoiy siljishlar sharoitida tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan axloqiy yaxlitlik va o'zaro muloqot va ijtimoiy mas'uliyatni ta'kidlagan. Uning ta'limotlarining sintezi ijtimoiy-siyosiy mojarolarni chetlab o'tishga, bag'rikenglik va axloqiy xulq-atvor madaniyatini tarbiyalashga intiladigan ma'naviy mansublik tuyg'usini rivojlantirdi. Allomaning qarashlari barqarorlik va millatlararo totuvlik zarurligini ta'kidlab, so'fiylik tafakkurining jamiyat qadriyatlarini shakllantirishdagi ro'lini kuchaytirdi [6, 58].

Odina Muhammad Xorazmiyning falsafiy asosi tasavvuf ichidagi hal qiluvchi tarixiy voqea va harakatlar, xususan, naqshbandiya urf-odatlarining rivojlanishi bilan sezilarli darajada shakllangan. Ibn al-Arabiy kabi mutafakkirlar tomonidan bayon qilingan va keyinchalik Mavlono Abdurahmon Jomiy tomonidan moslashtirilgan "Vahdat ul-vujud" ("Vahdat birligi") asarining falsafiy asoslari Eshonning borliq va ilohiy o'zaro bog'liqligi haqidagi qarashlariga ta'sir ko'rsatdi. Uning ijodi Xiva xonligida islom tafakkurining tanqidiy qayta baholanishi davrida yuzaga keldi [8, 52]. Bundan tashqari, qalandar an'alaridan kelib chiqqan axloqiy turmush tarziga urg'u berish Eshon ta'limoti bilan rezonanslashgan materializmi rad etishni ko'rsatdi. Allomaning g'oyalarning inson salohiyati va axloqiy qadriyatlari haqidagi zamonaviy munozaralarga hissa qo'shish, ma'naviy ma'rifat sari chinakam ichki sayohat muhimligini ko'rsatdi. Ijtimoiy ko'rinishda tasavvuf g'oyalari o'ziga xos shaklda xalq ommasi manfaatlarini aks ettirib, hukmron sinflar tomonidan qilinadigan nohaqtiklar va tazyiqarga qarshi chiqib, o'zining ijobiyligini saqlab qoldi [5, 138].

Odina Muhammad Xorazmiyning ma'naviy falsafasida nafs va uning ilohiy haqiqatga munosabatini chuqur anglash mujassam bo'lib, "Miftoh ul-asror" (sirlar kaliti), "Mir'ot ul-

obidiyn” (obid insonlar ko‘zgusi), “Tavbat ut-toibin” (Tavba qiluvchilarning tavbasi) va “Javohir us-sanoyi” (hunar javohirlari) asarlarida juda ko‘p tasavvufiy tushunchalariga urg‘u beradi [6, 56]. Bu tushunchalar butun borliqning o‘zaro bog‘liqligini ta’kidlab, shaxsiy ma’rifat koinot bilan birligini va Xudoning ilohiy mohiyatini tan olishdan kelib chiqadi, degan fikrni bildiradi. Uning ta’limotida markaziy o‘rinni ma’naviy kamolot va jamiyat totuvligi uchun eng muhim bo‘lgan axloqiy poklik va axloqiy xulq-atvorning ahamiyati tashkil etadi [6, 57]. Allomaning shogirdlari materializmdan ko‘ra ma’naviy amaliyotni birinchi o‘ringa qo‘yadigan turmush tarzini qabul qilishga da’vat etiladi - bu motiv uning ta’limotlarida aks etadi.

Odina Muhammad Xorazmiy g‘oyalarining ma’naviy taraqqiyot doirasidagi ta’sirini o‘rganishda jamiyat hamjihatligining tamal toshi bo‘lib xizmat qiladi [7, 173]. Ushbu birlik tamoyili nafaqat shaxslar o‘rtasida daxldorlik va birdamlik tuyg‘usini uyg‘otadi, balki axloqiy xulq-atvorni rivojlantiradi, jamoa farovonligini oshiradi. Tasavvuf Mavlono Abdurahmon Jomiy kabi ko‘zga ko‘ringan arboblarning ta’limoti orqali ko‘rsatganidek, birdamlik oddiy bag‘rikenglik, jamiyatlarni umumiy ma’naviy qadriyatlar atrofida birlashtirish va dinlararo muloqotni rivojlantirishdan ustundir. Yangi O‘zbekistonda ma’rifat va jamoatchilikni jalb qilish orqali ma’naviy qadriyatlarni targ‘ib qilish ekstremizmga qarshi kurashish va jamiyat barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Insoniyatning o‘zaro bog‘liqligini ta’kidlab, bu tamoyillar so‘fiylik an‘analarida jaranglaydi, ular jamiyatning asosiy tamoyillari sifatida sevgi va rahm-shafqatni targ‘ib qiladi, jamiyatdagi kelishmovchilikni kamaytirishda birlikning muhimligini aks ettiradi. Oxir oqibat, jamoaviy amaliyotlar ichida birlikning integratsiyalashuvi uning barkamol jamiyatni tarbiyalashdagi ajralmas ro‘lini ta’kidlaydi.

Odina Muhammad Xorazmiy qarashlarida, shaxsiy o‘zgarish ruhiy rivojlanishning asosiy jihati hisoblanadi, chunki u o‘zini va ilohiylikni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu o‘zgarish ko‘pincha ichki qarama-qarshiliklarning qarama-qarshiligidan kelib chiqadi, chunki odamlar o‘zlarining shaxsiyatlari va e’tiqodlarining murakkabliklarida harakat qilishadi. Viktor Alimasov ta’kidlaganidek, chinakam tushunish jamiyatdagi muvofiqlikdan emas, balki jamiyat me’yorlaridan oshib ketishdan kelib chiqadi va haqiqiy ma’naviy o‘sish introspektiv sayohatni talab qilishini ta’kidlaydi. Qolaversa, Ibn al-Arabiy kabi nufuzli arboblarning ta’limotlari bilan boyitilgan so‘fiylik shaxsiy o‘zgarish vahdat ul-vujudning mohiyatini o‘zida mujassam etgan ilohiylik bilan birlashish sari yetaklovchi asosni taklif etadi [7, 174]. Shayx Odina Muhammad Xorazmiy g‘oyalari axloqiy va axloqiy xulq-atvorni ma’naviy kamolotning muhim tarkibiy qismi sifatida ta’kidlaydi. Jamiyat qadriyatlarini tarbiyalash va dinlararo anglashuvni chuqurlashtirish orqali bu tamoyillarning zamonaviy sharoitlarda namoyon bo‘lishi so‘fiy tafakkurining shaxsiy o‘zgarishlarga doimiy ta’sirini aks ettiradi.

XULOSA. Xulosa qilib shuni ta'kidlash zarurki Odina Muhammad Xorazmiy falsafasi kontekstida jamoa va jamoa ma'naviyatining ahamiyati ustuvor bo'lib, u tasavvufda chuqur ildiz otgan va shaxslar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kuchaytiruvchi an'anani aks ettirgan. Ma'naviy amaliyotlardagi bu jamoaviy ishtirok nafaqat jamoaviy rishtalarni mustahkamlaydi, balki shaxsiy ma'naviy o'sishni kuchaytiradi, bu umumiy e'tiqodlar chuqur shaxsiy o'zgarishlar uchun tarbiyaviy muhitni yaratishi mumkinligini ko'rsatadi. Tasavvufning tarixiy hikoyalarida qayd etilganidek, Naqshbandiya so'fiylik arboblari ta'limotlari, Odina Muhammad Xorazmiy g'oyalari ham bilan parallel ravishda ma'naviy sa'y-harakatlarda hamjamiyat muhimligini ta'kidlaydi, bunda jamoaviy marosimlar va jamoaviy tafakkur ilohiy ilmga yo'l sifatida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, tasavvufga oid ilmiy ma'ruzalarda o'rganilgan axloqiy xulq-atvor va jamoaviy axloqiy mas'uliyatga urg'u berish shaxsiy va jamoaviy qiyinchiliklarni yengishda jamoa yordami hal qiluvchi rol o'ynaydigan o'zgaruvchan sayohatni ta'kidlaydi. Birlik va umumiy ma'naviy mas'uliyatni rag'batlantirish orqali bu amaliyotlar nafaqat taniqli so'fiy peshvolari ta'limotiga o'xshabgina qolmay, balki o'zaro bog'liq va mavjudlik falsafalari bilan ham jaranglaydi. Oxir oqibat, Odina Muhammad Xorazmiyning bu g'oyalarning namoyon bo'lishi chidamli, mehr-oqibatli va o'zaro boy bog'langan jamiyatlarni shakllantirishda jamoaviy ma'naviyat zarurligini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR

1. "Miftoh ul-asror" (sirlar kaliti), "Tavbat ut-toibin" forsiydan Maxmud Xasaniy tarjimasi. -Toshkent, Musiqqa 2006. – B. 352
2. "Mir'ot ul-obidiyn" (obid insonlar ko'zgusi) forsiydan Maxmud Xasaniy tarjimasi. – Toshkent , 2008. – B. 80
3. Хамиджон Хомидий Тасаввуф алломалари. – Тошкент, Шарқ 2009. – Б. 3.
4. Нажмиддин Комилов. Тасаввуф. – Тошкент, Моварауннахр.: 2009. – Б. 565.
5. Хайруллаев М.М. Мировоззрение Фараби и его значение в истории. – Тошкент, «Фан», 1967. - С. 138-139.
6. Худайкулова, Н. (2024). ХОРАЗМ СЎФИЙЛАРИ. В ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE (Т. 3, Выпуск 18, сс. 56–58)
7. Худайкулова, Н. (2024). ХОРАЗМДА ТАСАВВУФ ИЛМИ. "Science Shine" International Scientific Journal, 15(1).
8. Kadirberganovna, A. Z. (2023). Myths and legends about the saints of Khorezm. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)*, 9(2), 50-52.
9. Abidova, Z. (2018). Pilgrimage sites and shrines of Khorezm oasis (historical and ethnological research): A dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in History.